

OSSOWSKA MARIA – teoretyk etyki, socjolog moralności, uczennica T. Kotarbińskiego, ur. 26 I 1896 w Warszawie, zm. 13 VIII 1974 tamże.

W 1915 rozpoczęła studia filozoficzne na UW. W 1919 debiutowała recenzją książki W. Tatarkiewicza *O bezwzględności dobra* (Wwa 1919), opublikowaną w „Kurierze Polskim” (15.05.1919, 6–7). W 1922 uzyskała stopień doktora filozofii na podstawie pracy *Zarys aksjologii stoickiej*, (promotor J. Łukasiewicz). W 1922 studiowała na Sorbonie. W latach 1923–1928 pracowała jako starszy asystent przy Seminarium Filozoficznym UW, prowadziła też wykłady z psychologii i pedagogiki na wyższych kursach nauczycielskich w Warszawie. Habilitowała się w 1932 na podstawie prac z semantyki, w 1933 została docentem na UW. W latach 1933–1935 przebywała z mężem S. Ossowskim na stypendium Funduszu Kultury Narodowej w Wielkiej Brytanii, gdzie uczestniczyła w seminariach prowadzonych przez G. Moore’a i B. Malinowskiego. Po powrocie do Warszawy opublikowała z mężem artykuł *Nauka o nauce* (*Nauka Polska* 20 (1935), 1–12), inicjujący nową gałąź wiedzy: naukoznawstwo. Podczas okupacji niem. organizowała w swoim mieszkaniu komplety tajnego uniwersytetu (jej brat Stanisław został uwięziony w Starobielsku i rozstrzelany). W czasie powstania warszawskiego 1944 uległy zniszczeniu jej biblioteka i archiwa; S. Lorentzowi udało się zabezpieczyć w Podkowie Leśnej rpsy *Motywów postępowania* oraz *Podstaw nauki o moralności*.

W latach 1945–1948 pełniła funkcję prof. nadzwyczajnego UŁ, gdzie kierowała Katedrą Nauki o Moralności. W 1946 została mianowana prof. nadzwyczajnym nauki o moralności na Wydziale Humanistycznym UŁ, a w 1948 prof. nadzwyczajnym UW, gdzie w latach 1948–1951 kierowała Katedrą Historii i Teorii Moralności. Katedra ta w 1951 została włączona do kierowanej przez jej męża Katedry Historii Kultury. W jej ramach O. prowadziła Zakład Badań nad Dziejami Norm Moralnych. W 1952 oboje Ossowscy zostali odsunięci od pracy dydaktycznej, wówczas, w tym samym mieszkaniu co podczas okupacji, organizowała z mężem tajne seminaria. Po powrocie do pracy przeciwdziałała upartyjnieniu uczelni. „To głównie dzięki Marii Ossowskiej nie uchwalono w Polsce dwóch ustaw szczególnie zagrażających wolności osobistej tych obywateli, którzy byli nieposłuszni w myśleniu: ustawy o »pasożytnictwie społecznym« i ustawy psychiatrycznej”

(*Intymny portret uczonych. Korespondencja Marii i Stanisława Ossowskich*, 80). Dzięki zorganizowanym przez nią poprzez Polskie Tow. Socjologiczne dyskusjom w 1971 i 1972 oraz przesłanej do Rady Państwa ekspertyzie, ustawy te nie weszły w życie. Tego typu ustawy były stosowane w ZSRR jako narzędzie represji wobec opozycji.

Od 1956 do 1962 O. kierowała Zakładem Historii i Teorii Moralności IFiS PAN oraz (do 1966) Katedrą Historii i Teorii Moralności na Wydziale Filozoficznym UW (otrzymała zatwierdzenie tego stanowiska dopiero w 1966). W 1960 prowadziła wykłady w Barnard College – Columbia University w Nowym Jorku. W 1962 przebywała w Anglii, w 1967 w Filadelfii jako visiting lecturer w University of Pennsylvania. W 1972 została odznaczona Nagrodą Państwową I stopnia za całokształt pracy naukowej.

Dzieła O.: *Podstawy nauki o moralności* (Wwa 1947, 1966⁴; cz. I–II, Wwa 2004); *Motywy postępowania. Z zagadnień psychologii moralności* (Wwa 1949, 2002³); *Moralność mieszczańska* (Ł 1956, Wr 1985²); *Socjologia moralności* (Wwa 1963, 2005⁴); *Myśl moralna Oświecenia angielskiego* (Wwa 1966); *Normy moralne. Próba systematyzacji* (Wwa 1970, 2000⁴); *Social Determinants of Moral Ideas* (Ph 1970); *Ethos rycerski i jego odmiany* (Wwa 1973, 2000³). Pośmiertnie wydano *O człowieku, moralności i nauce. Miscellanea*, oprac. M. Ofierska, M. Smoła (Wwa 1983). Opublikowała wiele artykułów w takich czasopismach, jak „Przegląd Filozoficzny”, „Wiedza i Życie”, „Przegląd Socjologiczny” „Ruch Filozoficzny”, „Studia Filozoficzne”, „Przegląd Kulturalny”, „Problemy”, „Kultura i Społeczeństwo”, „Studia Socjologiczne”, „Etyka” (zostały zebrane w pracy *O człowieku, moralności i nauce. Miscellanea*), a także druki (broszury) konspiracyjne, drukowane podczas okupacji: *Wzór demokracji* w 1944 (wyd. pt. *Wzór obywatela w ustroju demokratycznym*, Wwa 1946; pt. *Wzór demokracji. Cnoty i wartości*, Lb 1992) oraz *Z etyki stosunków merkantylnych* w 1943.

SPOSÓB UPRAWIANIA FILOZOFII. O. należy do drugiego pokolenia szkoły lwowsko-warszawskiej, zapoczątkowanej przez ucznia F. Brentana, K. Twardowskiego i rozwijanej przez takich filozofów, jak: K. Ajdukiewicz, T. Czeżowski, Kotarbiński, S. Leśniewski, J. Łukasiewicz, Z. Zawirski. Charakterystyczne dla tej szkoły było odejście od spekulacji filozoficznych na rzecz stosowania w filozofii tych samych metod co w naukach empirycznych.

Owo unaukowanie filozofii miało się dokonać przez ograniczenie się do faktów empirycznych oraz logiczne uporządkowanie swoich twierdzeń. Przeciw tzw. metafizycyzmowi, czyli spekulatywnemu budowaniu systemu filozoficznego, oraz przeciw systemom idealistycznym, zaproponowano minimalizm filozoficzny, czyli trzymanie się tego, co się da wywieść z doświadczenia. W swych zasadniczych dążeniach szkoła lwowsko-warszawska współgrała z rodzącym się pozytywizmem logicznym Koła Wiedeńskiego, jak również z bryt. filozofią analityczną. Powstała wcześniej niż Koło Wiedeńskie i rozwijała się samodzielnie. Postrzegana jako nurt neopozytywizmu, podzielała z logicznym empiryzmem antymetafizyczną postawę, wiarę w nauki ścisłe i skuteczność analizy logicznej. Nie podzielała jednak dogmatycznego radykalizmu tego nurtu, w którym z pozycji empiryzmu semiotycznego likwidowano jako pseudonaukę nie tylko metafizykę, ale też inne dyscypliny filozoficzne, w tym etykę. Nie zgadzając się z emotywizmem etycznym, szkoła ta rozwijała oryginalną refleksję etyczną, której przykładem może być etyka Kotarbińskiego, Czeżowskiego czy Tatarkiewicza. Pierwsze pokolenie tej szkoły twierdziło i dowodziło, że można racjonalnie uzasadniać oceny i powinności moralne; drugie pokolenie, a w nim O., ulegając wpływowi pozytywizmu logicznego, krytycznie odnosiło się do możliwości racjonalnego uzasadniania ocen, a zwł. norm moralnych; nie akceptowało jednak relatywizmu moralnego.

W podejściu O. do zagadnienia moralności, oprócz związków z Kołem Wiedeńskim można szukać wpływu filozofii analitycznej G. Moore'a czy B. Russella oraz wpływu franc. szkoły socjologicznej É. Durkheima i L. Levy-Bruhla.

NAUKA O MORALNOŚCI. W stosunku do pierwszego pokolenia etyków szkoły lwowsko-warszawskiej program unaukowania etyki został przez O. zradykalizowany. Wyodrębnienie przez nią nauki o moralności, w której przedmiotem zainteresowania jest to, co dotyczy zjawisk psychologicznych, socjologicznych, kulturowych i językowych związanych z moralnością, będzie równocześnie służyć podkreśleniu tego, że etyka normatywna taką nauką nie jest.

Na początku swego zasadniczego dzieła *Podstawy nauki o moralności* (Wwa 1966⁴) O. porzuca etykę normatywną w myśl przyjętej a priori postawy

tw. beznamiętnego badacza. „Nie będzie mnie interesowało – pisze w jego imieniu – co dobre, a co złe, nie będę usiłował rozstrzygnąć, do czego ludzie powinni dążyć, a czego powinni unikać. Będę tylko obserwować, co ludzkie uważają za dobre i złe, co nakazują czynić i od czego nakazują się wstrzymywać, będę usiłował dociec, jakie motywy pchają ludzi do takiego, a nie innego oceniania, jakie motywy kierują nimi nie tylko w ocenianiu, ale i w postępowaniu” (tamże, 9). Nauka o moralności ma być dyscypliną, „która niczego w zakresie moralności nie ocenia i niczego nie zaleca, tylko próbuje np. jak najrzetelniej zanalizować i wyjaśnić panujące w danym środowisku oceny moralne i obowiązujące w nim normy, próbuje dociec motywów, które pchają ludzi zarówno do chwalebного, jak i do ganionego w danym środowisku postępowania” (tamże, 10). Nauka jako taka zostaje ograniczona tu do dyscypliny zajmującej się opisem faktów. Etyka jako aksjologia i deontologia – zajmująca się wartościami, sądami wartościującymi oraz sądami powinnościowymi, imperatywnymi – zostanie pozbawione znamion nauki. Nauka o moralności posługiwać się będzie wypowiedziami opisowymi, w odróżnieniu od etyki, która formułuje wypowiedzi oceniające i normatywne (tamże, 48).

Na naukę o moralności wg O. składają się 3 działy: 1) semiotyczna, logiczna analiza języka opisującego moralność; 2) psychologia moralności; 3) socjologia moralności. W analizie języka głównym terminem staje się wyrażenie „moralny”, „moralność”, a następnie wypowiedzi opisujące zjawiska moralne, w odróżnieniu od wypowiedzi oceniających i normatywnych. Na psychologię moralności składa się: a) psychologia oceniania; b) psychologia postępowania; c) psychologia przeżyć czy dyspozycji moralnych. Psychologia oceniania ma przebadać, „jakie motywy rządzą naszymi pochwałami i naganami, w jakich warunkach jesteśmy skłonni do surowszych, a w jakich do pobłażliwszych ocen, dlaczego pewne okoliczności, zwane łagodzącymi, zmniejszają surowość naszego potępienia, jak należy rozumieć związek między tzw. rozumieniem danego postępowania a skłonnością do oceniania go z pobłażliwością [...]” (tamże, 14). Psychologia postępowania ma przebadać zarówno motywy egoistyczne, jak i altruistyczne, naszą interesowność czy bezinteresowność w postępowaniu, czyli odnieść się – na podstawie faktów psychologicznych i socjologicznych – do sporu o „naturę”

człowieka. Psychologia przeżyć moralnych i dyspozycji ma zająć się tymi aktami, które nazywano zmysłem moralnym, poczuciem moralnym, poczuciem powinności, sumieniem lub ślepotą moralną. W dalszej kolejności ma zająć się takimi uczuciami czy dyspozycjami, jak miłość, zawiść, zazdrość, współczucie. Do psychologii moralności O. włączyła również psychogenezę moralności, typologię osobowości moralnych oraz opis zjawisk patologicznych.

Na socjologię moralności składa się wiele zagadnień, które można zgrupować w trzech działach: a) opis środowiskowy moralności, tzn. opis i typologia grup czy klas społecznych, u których opinie moralne, hierarchia cnót i grzechów wyraźnie się różnią; b) poszukiwanie czynników, które decydują o różnicowaniu się poglądów moralnych (m.in. wpływ klimatu, gęstości zaludnienia, proporcji obojga płci, wpływ czynników gospodarczych, struktur społecznych, ustroju politycznego itp. – tamże, 17); c) poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, którym z wiodących czynników przypisać zasadniczą rolę w kształtowaniu moralności, czyli czy przypisać ją czynnikom biologiczno-ekonomicznym, czy pewnym ruchom masowym zmieniającym moralność, czy wpływom wybitnych jednostek, autorytetów moralnych i religijnych.

Wszystkie książki i artykuły O. rozwijają któryś z wymienionych trzech działów jej nauki o moralności (dział drugi podejmuje praca *Motywy postępowania*, a trzeci – *Socjologia moralności*).

Zwieńczeniem dorobku O. jest książka *Normy moralne*, przedstawiająca systematyzację norm moralnych: norm w obronie naszego istnienia, norm w obronie godności, niezależności, prywatności, potrzeby zaufania i sprawiedliwości, norm stosowanych wobec konfliktów społecznych. O. klasyfikuje i analizuje cnoty, a więc cnoty miękkie (np. braterstwo, humanizm), umożliwiające pokojowe współzycie ludzi, cnoty służące organizowaniu życia zbiorowego i cnoty osobiste oraz praktyczne. W tej systematyzacji podkreśla pozytywną rolę norm moralnych, które służą obronie zasadniczych dóbr ludzkich: życia, wolności i bezpieczeństwa, i które pozwalają unikać konfliktów, umożliwiają stabilny tryb życia, chronią przed nowymi zagrożeniami. Obok pluralizmu norm dostrzega tendencję do posiadania stałych norm moralnych.

Wkład naukowy O. jest najbardziej dostrzegalny na terenie wprowadzonych przez nią uściśleń języka dotyczącego moralności. Odróżnienie sądów opisujących od sądów wartościujących i normatywnych, odróżnienie normy moralnej od normy prawnej, od przepisu obyczajowego czy od reguły dobrego wychowania, odróżnienie między sobą różnych typów norm moralnych weszło na stałe do tradycji myślenia etycznego.

Zgodnie z założeniami minimalizmu swej szkoły, O. nie stworzyła systemu filozofii moralności. Nie sprzyjała też temu jej zbytnia ostrożność i rezygnacja z wielkich syntez na rzecz drobiazgowych rozróżnień oraz krytycyzm wobec przywoływanych stanowisk. W krytyce referowanych poglądów demaskowała ukryte nieścisłości i niezgodności. Przytaczała argumenty za i przeciw, nie wskazywała jednak, które z nich są bardziej uzasadnione i należałoby je przyjąć. Nie formułowała rozstrzygających konkluzji. „W jej książkach – stwierdza I. Lazari-Pawłowska – więcej jest podważania cudzych pewników niż zgłaszania solidarności ze stanowiskiem tego czy innego autora. Jej czujny krytycyzm pozwalał oprzeć się rozmaitym dobrze funkcjonującym nałogom myślowym i dostrzegać zagadnienia tam, gdzie często dla innych wszystko było już rozstrzygnięte” (*Maria O. jako badacz moralności*, 92). Zgodnie z tą perspektywą wkład O. należy nazwać nie tyle skonstruowaniem podstaw nauki o moralności, lecz raczej – jak określał Kotarbiński – sformułowaniem do niej wstępu czy propedeutyki krytycznej. Tego typu propedeutyką metaetyczną nie da się jednak zastąpić etyki filozoficznej, w tym etyki normatywnej. Zawieszane przez O. pytania o to, co dobre, wartościowe, nakazane, pytanie o kryterium dobra i zła, czyli o normę moralności, pozostaje nadal aktualne dla etyki. Nie da się na to pytanie odpowiedzieć ani na terenie metaetyki, ani nauki o moralności. Nauki te są bowiem tylko wyczyszczeniem przedpola dla zasadniczej odpowiedzi na pytania etyczne. Przesadna wiara w skuteczność analiz metaetycznych nie zastąpi rozstrzygnięć fundamentalnych problemów etycznych i filozoficznych.

T. Kotarbiński, *Działalność i postawa profesor Marii O.*, Argumenty 10 (1966) nr 27, 3–9; I. Lazari-Pawłowska, *O twórczości Marii O.*, SF 10 (1966) nr 2, 3–10; *Moralność i społeczeństwo. Księga jubileuszowa dla Marii O.*, Wwa 1969; T. Długokęcka, *Bibliografia prac prof. dr Marii O. 1919–1974*, SF

19 (1975) nr 6, 156–164; I. Lazari-Pawłowska, *Maria O. jako badacz moralności*, tamże, nr 12, 92–107; K. Kiciński, *Marii O. koncepcja trzech nurtów moralności*, w: *Konflikt i przystosowanie*, Wwa 1979, 161–168; J. Woleński, *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Wwa 1985; S. Jedynek, *Etyka w Polsce. Słownik pisarzy*, Wr 1986, 134–136; K. Kiciński, *Marii O. socjologia moralności*, w: M. Ossowska, *Socjologia moralności*, Wwa 1986³, 9–56; P. J. Smoczyński, *M. O. W dziesiątą rocznicę śmierci*, RuF 43 (1986) nr 3–4, 253–265; J. Karpiński, *Nie być w myśleniu posłusznym: Ossowscy, socjologia, filozofia*, Lo 1989; K. Kiciński, *Maria O. – człowiek i dzieło*, *Kultura i Społeczeństwo* 41 (1997) nr 2, 89–96; *Wątki polityczne w pracach Marii i Stanisława Ossowskich*, Gd 1999; D. Ślęczek-Czakon, *Poglądy etyczne Marii O.*, Mysłówice 2002; *Intymny portret uczonych. Korespondencja Marii i Stanisława Ossowskich* (oprac. E. Neyman), Wwa 2002; P. Czarnecki, *Marii O. nauka o moralności*, Wwa 2006; R. Maserczyk, *Granice relatywizmu w filozofii moralności Marii O.*, Kr 2008.

Tadeusz Biesaga